

חיסול אשכנז: למה השיח המזרחי מתעלם מאלתרמן [1]

אלתרמן היה הראשון שזעק על העוולות שחוללה ההגמוניה האשכנזית ליוצאי ארצות המזרח. הוא גם הראשון שהשתמש בביטוי "הגמוניה אשכנזית"

אוֹרְנָן מוריס

מאמר זה יוצא מתחת אדרתו של מאמר אחר. את "עלבון תחיית העם — אלתרמן וישראל האחרת", פירסמה חוקרת הספרות רות קרטון־בלום בקובץ "אתגר הריבונות", שיצא לאור לרגל חגיגות היובל לעצמאות המדינה, בעריכת ההיסטוריון מרדכי בר־און. המאמר עוסק ביחסו האוהד ויוצא הדופן של המשורר נתן אלתרמן ליהדות ארצות ערב, וביחסו הביקורתי אל הממסד הקולט. כעת מתפרסם מאמר זה מחדש בספר "לשכון בתוך מילה — הרהורים על זהות מזרחית", בעריכתה של קציעה עלון. המאמר עבר הרחבה ועדכון מסוימים לנוכח התפתחותו ומרכזיותו של השיח המזרחי באחרונה.

אך שאלה אחת, מעניינת לא פחות, המאמר דווקא נמנע מלשאול: מה יחסו של השיח המזרחי אל נתן אלתרמן? באופן מעורר תמיהה, אלתרמן, שכתב רבות על העלייה המזרחית, אינו נזכר כמעט, לא בשירתם של המשוררים המזרחיים, וכמעט שאינו מופיע כציר התייחסות הכרחי במחקר הענף על היצירה המזרחית. ואני טוען שהעדר זה, או "הדרה" זו, כלל אינם מקריים.

-עד כמה העדר זה הוא שערורייתי, נבין מתוך השורות הבאות: "אמצי כוחך, הגמוניה אשכנזית!" קורא אלתרמן בשנת 54', ונוקט בדיוק את אותו מטבע־לשון ששישים שנה אחר כך נשחק עד דק בשיח המזרחי. ומפני מה צריכה ההגמוניה להישמר, לפי אלתרמן? "המיית עתיד גנוזה שריריה מנפחת."

ואם ההתייחסות אינה ברורה דיה, אזי כותרת השיר מ"הטור השביעי", שממנו מובאים הציטוטים, מגלה: "עם הקונגרס של היהדות הספרדית". זאת ועוד: אלתרמן מכריז בטור זה על קנאתו ב"זה שלל קולות, כוחות, שמות... קנוא קינאתי / (אמר כינור ציון) קנאת כל מיתרי!". והתפעלות גלויה זו של הכנר האלתרמני הופכת את ההתעלמות של השירה המזרחית ממנו לתמוהה שבעתיים.

ההתכחשות לאלתרמן, שאינה כאמור מקרית בעיני, היא תהליך המזכיר את מנגנוני ההדחקה הפרוידיאניים. בספרו הנודע, "חרדת ההשפעה", מעתיק חוקר הספרות האמריקאי הרולד בלום את הסכימה הפסיכואנליטית לזירה הספרותית ומתאר את היחסים הבין־דוריים שבין משוררים כדרמה אדיפאלית

---

[1] נדפס ב"הארץ" 31 בינואר 2015

מסועפת. על המשורר החדש והעולה, לשיטתו, נגזר שיקרא את משוררי העבר בקריאה שגויה, מפני שהופעתו של משורר "חזק" בזירה תתאפיין תמיד בקריאה המנכסת אליו את קודמיו. או אז יהפוך המשורר האב למבשרו של הבן.

על היחסים הבלומיאניים הללו בין קבוצת המשוררים המזרחיים הקרויה "ערס פואטיקה "לשירת דור המדינה כבר נכתב לא מעט .רועי חסן ,המשורר הבולט בחבורה זו, מתייחס אל המשוררים הקאנוניים נתן זך ודוד אבידן במלים הבאות: "קראתי את כולם בשביל לדעת איך לא לכתוב". ומהי קריאה זו אם לא קריאה שגויה בכוונת תחילה? קריאה שמאתרת את שגיאת האבות כנקודת מוצא שממנה יש להתפתח.

כלומר, בדיוק כפי שטוען הרולד בלום, כורח קבוע הוא למשורר הבן לברוא את עצמו כאילו יש מאין, כאחת מטכניקות הכחשת האב. אבל אלתרמן, כ"הגמון האשכנזי" המהלל את המיית העתיד המזרחית, משבש את אותו מנגנון בלומיאני שדוד אבידן היטיב בשעתו לכנותו "יתמות יזומה". יתמות, שהיא במידה רבה הפרויקט של כל משורר חזק. וכמו אמנון דנקנר המנוח שקרא למאמר ידוע שלו "אין לי אחות", אפשר לייחס למשוררי הגל המזרחי החדש את האמירה, שמקרב המשוררים האשכנזים "אין לי אבות". אך אלתרמן, לא רק שביקש להיות אב טוב דיו, שיהיה חלופה לאבות "הרעים" (ואולי גם בלי גרשיים) של הממסד הקולט, אלא שהתקין את עצמו להיות מבשרם של כוחות וקולות אלה, שיופיעו לעתיד לבוא במלוא הדרם.

כך או כך, אנו רואים כי מה שמרחף מעל לכל זה אלה יחסי השארות המסובכים מאוד שבין האשכנזים למזרחים, שהשיח המזרחי מתקשה מאוד למצוא להם ניסוח הולם. מה שמקשה על הניסוח הוא לדעתי העירוב המשונה של התסמינים: מצד אחד, האשכנזיות היא האב הסימבולי של המזרחיות, בהיותה הדומיננטה של הממסד הקולט וההנהגה המדינית בארץ החדשה. אך בה בעת, אלה גם יחסי אחים, או יחסים בין שבטים, המתחרים על בכורה. או כפי שאלתרמן מנסח זאת באותו שיר: "מיזוג שבטים? ודאי. אך גם תחרות ניצחת."

שילוב לא נסבל זה, של אח ואב בעת ובעונה אחת, הוא אחד ממקורות האגרסיה המצויה בבסיס לא מעט מהשירה המזרחית מחוג "ערס פואטיקה" בפרט, וכן גם בביקורת המזרחית הרדיקלית בכלל.

אותו שילוב בלתי נסבל הוא העומד מאחורי הרצון לפעור זרות גמורה בין מה ש"לבן" ואשכנזי, לבין מעמדה האותנטי של היצירה המזרחית. דוגמה לכך אפשר למצוא בשירו של רועי חסן "על מי ועל מה", שבו נאמר: "התרבות הישראלית שהיא התרבות האירופאית שנתן זך נושם את נשימותיה האחרונות". בשורה זו נוקט חסן כמה הרחקות של עדות מזירת השארות: התרבות הישראלית, הוא אומר, היא למעשה אירופית. ולא רק שהיא אירופית, אלא שהיא גם נוטה למות. מנגנון זה של הרחקה הוא בדיוק הדבר האדיפלי המאפיין את הביקורת המזרחית המבקשת שלא יהיו לה אבות. ונשאלת השאלה: אם הזרות גמורה עד כדי כך — בזמן ובמרחב — מדוע האגרסיה ואיחולי הגוויעה? טינה ערה כל כך יש רק בחוג המשפחה, בין השבטים, שהם באופן סימבולי תמיד גם אחים.

מעניין לציין שחלק מאותה הכחשה אדיפלית מצוי לא רק ביצירות, אלא גם בביקורת עליהן. פרופ' יוחאי אופנהיימר, שכתב את הספר המקיף והיסודי ביותר על היצירה המזרחית בישראל, "מרחוב בן־גוריון לשארע אל־רשיד", גורס כי בספרות המזרחית אין אדיפוס. זאת הוא מוכיח באמצעות יחסי התורשה החמימים שבין הדורות של היוצרים מהמזרח. אלא שאופנהיימר מחמיץ את מושא האדיפליות של גל היצירה המזרחית האחרון: אשכנז הוא האב הרע בדרמה הזו, מפני שהוא השתלט על מקום האב הטבעי תוך כדי נישולו של האב הביולוגי, שניגף והתמעט בחבלי העלייה. לא במקרה שיריו של חסן מתפרסמים מעל הבימה ה"לבנה"

של "הארץ" ומופנים תמיד אל הקוראים ה"לבנים". המושא התדיר של השירה המזרחית הוא אשכנז, ואשכנז הוא גם הנמען העקבי והמיוחל. אשכנז, כמו אב, הוא זה שנושא את תעודת הלידה, את ההוכחה לקיום. ומכאן גם, שאשכנז לעולם יהיה היעד לחיסול.

ומה כל אלה אם לא מופעים מושלמים של האדיפליות. ומהי האדיפליות אם לא נייר הלקמוס ליחסי שארות ולקירבה גנטית־תרבותית? מכאן גם שהרצון לשרוף ולמחות את כתבי זך, כפי שכתב חסן בשירתו, זהה לאותו מנגנון של השכחה והכחשה ליחס העומד והאוהד של אלתרמן. ואם לא די בשיר המובא לעיל ובשאר שירי "הטור השביעי" — דוגמת זה על החייל האמיץ אלבז שמחבק אליו את הרימון, או על האב העולה דנינו שנחוש להשתייך חרף הממסד המבזה — אם לא די בכל אלה, ישנו כל המחזור האלתרמני "חגיגת קיץ", החוגג את המזג הים־תיכוני ואת כוחות החיות שהוא מביא עמו למדינה. את העדות הטובה ביותר לאלתרמן כמבשרה של השירה המזרחית אפשר למצוא בשיר מקובץ זה:

"ועוד אמרו האותיות
...
להם שכוחם חדש
וגאוותם נשכה בשרה,
מחכות, לבל יאכלן העש,
מחשבתה של אומה ולשונה"

את הדברים הללו מייחס דובר השיר ל"אותיות־הכתב העבריות", שבעצמן תבחרנה בבנים המנושלים כיוצריה ומחדשיה של הספרות העברית לעתיד לבוא. ולא רק זאת, אלא שבשיר שלפניו: "ראשי הקהילה מצווחים... לא לנער הזה התפללנו זמן רב". ובהמשך, בשיר האותיות, שוב אותם מנהיגים מגונים: "ראשי קהל בחמת נפש / עומדים, בידם שעון / אומרים: קרבה שעת האפס / ומחר איה החוכמה תשכון / כי עם עילג יכסה ארץ / ואבדו מחשבה ולשון". כלומר, לא רק שאלתרמן מזכה במשפט את הבנים החדשים, אלא שהוא גם מגנה מכל וכל את ראשי הקהילה שממהרים לחרוץ עליהם משפט.

כל זה בא להראות שכבר מרגע הראשית, בעוד מתבצע מה שייזכר, בדיעבד, כחטא הקדמון של הממסד האשכנזי שבטעות מכונה "לבן" או הגמוני — שברובו היה מורכב מפליטים ובני נרדפים למיניהם — כבר אז עמד אלתרמן לצד העולים וקיטרג בחריפות על העוולות, הנזק והעיוורון הרגשי שבמעשה הקליטה. כלומר, הדברים בעצם פתוכים זה בזה ואינם נפרדים כלל. לא לבן ולא שחור. לא הגמוניה ולא נתינים. אלא אבות ואחים, בנים ואחים חורגים, מתנפצים אלה באלה, בתוך סופת התקופה ונחשוליה.